

MAKTABGA TAYYORLOV YOSHIDAGI BOLALARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Farmonov Dilshod Po‘latovich

Qarshi xalqaro universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarda fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim jihatlari, mashg‘ulot va topshiriqlarni bola psixofiziologik xususiyatlariga moslab tayyorlash haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: fikrlash qobiliyati, bola, metakognitiv, psixo-fiziologik holatlar, xotira.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta‘lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”¹⁷ PF-152-son Farmonida belgilangan vazifalar:

a) maktabgacha ta‘limning davlat ta‘lim dasturi doirasida:

kichik va o‘rta guruhlardagi bolalarda kognitiv, psixomotor va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga;

katta va maktabga tayyorlov guruhlaridagi bolalarda bilim olish, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqish;

b) 2026/2027 o‘quv yilidan boshlab:

maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tomonidan Maktabgacha ta‘limni boshqarish axborot tizimida bolaning rivojlanish xaritasini yuritish amaliyotini joriy qilish;

maktabga tayyorlov guruhlarini tamomlagan bolalarga ularning rivojlanish xaritasi asosida bir yillik maktabga tayyorlovdan o‘tganlik haqida elektron sertifikat berishni yo‘lga qo‘yish to‘g‘risidagi takliflari ma‘qullanishi belgilangan.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi bolalarda fikrlash qobiliyatlarini, kognitiv, psixomotor va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish zamonaviy ta‘limda dolzarb masala bo‘lib turibdi. Farmon ijrosini ta‘minlashda bolalardagi ko‘nikmalarni rivojlantirish turli xil pedagogik-psixologik xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. 5-6 yoshli bolalarda fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog‘liq kognitiv jarayonlar va bosqichlarni aniqlab olish zarurati seziladi. Tadqiqot obyekti sifatida 5-6 yoshli bolalarning xotira, e‘tibor, idrok va ijro funksiyalari o‘rganiladi.

Jan Piaget o‘zining bolalar psixologiyasi tadqiqotlarida kognitiv rivojlanish nazariyasi ko‘pincha fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog‘liq ekanligini ta‘kidlagan. Piagetga ko‘ra bolalar turli yoshda qanday rivojlanishini va har bir bosqichlar ularning fikrlash qobiliyatiga qanday ta‘sir qilishini tadqiqotlari natijasida aniqlagan.

Bolalarning metakognitiv ko‘nikmalari, ya‘ni o‘z tafakkurini aks ettirish va tartibga solish qobiliyati fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir. Har bir yosh guruhidagi bolalarga

¹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta‘lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-152-son Farmoni <https://lex.uz/docs/-7128182>

qo'llaniladigan metakognitiv strategiyalar ularda idrok ko'nikmalarni ta'lim jarayonida qanday rivojlantirish mumkinligi tahlil qilinadi.

Muammolarni mustaqil hal qilishda bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ular bilan bajariladigan vazifa va topshiriqlarning asosiy maqsadi bo'ladi. Bu jarayonda bolalarning har xil turdagi muammolarga qanday yondashishlari va yechim topishlari muhimdir. Ularning moslashuvchan fikrlashlari va muqobil yechimlari ta'lim jarayonidagi tadbirlarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlanishlariga ta'sirini o'rganish mumkin.

5-6 yoshdagi bolalarning o'z ona tilisini bilishlari, xorijiy tillarni bilishlari va so'z boyliklari fikrlashni rivojlantirishda muhim vositadir. So'z boyliklarini oshirish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, jumladan lug'at rivojlanishi, lingvistik moslashuvchanlik va og'zaki nutq qobiliyatlari fikrlarini ifodalash jarayonlarida seziladi.

Bolalardagi ko'nikmalarni rivojlantirishda e'tiborga olish kerak bo'lgan ba'zi yechimlar bilan quyida tanishib chiqamiz:

Birinchidan, 5-6 yoshda bolalar jarayonlarni aniq fikrlash orqali tahlil qilishga o'rgatish zarur. Bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda ular moddaning tashqi ko'rinishi o'zgargan taqdirda ham miqdori bir xil bo'lishini va umumiy xususiyatlariga ko'ra obyektlarni turli toifalarga ajratish kabi tushunchalari shakllanadi. Shuningdek, jumboq va muammolarni hal qilishda bolalardan tanqidiy fikrlash talab qilinadi. Jumboqli va muammoli vazifalarni hal qilish mobaynida ularning tanqidiy fikrlashlari ham rivojlanadi. Ya'ni ochiq savollar va jumboqlar bolalarning fikrlash qobiliyatini, ijodiy fikrlashlarini rag'batlantirishi va ularni bir nechta yechimlarni o'rganishga undaydi. Bolalarni moslashuvchan fikrlashga va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga undash ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda foydali bo'ladi.

Ikkinchidan, maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda o'yinga asoslangan ta'limdan foydalanish ta'lim samaradorligiga xizmat qiladi. Chunki, bolaning psixo-fiziologik holatiga ko'ra tuzilgan o'yin bolalarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. O'yin mashg'ulotlari davomida bolalarning atrof-muhitni o'rganishlari, tasavvurlarini kengaytirishlari hamda muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishlari maqsad qilinadi. Pedagog kadrlar o'yin mashg'ulotlarni rejalashtirayotganda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, metakognitiv va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni inobatga olgan holda rejalashtirishlari zarur. O'yinlarda ishtirok etish bolalarga guruhlarda yoki juftlikda ishlash imkoniyatlarini beradi va ularning erkin fikrlash qobiliyatlarini oshiradi. O'yinlarda hamkor bo'lish orqali birgalikda o'rganish, muloqot va fikr almashish imkoniyatidan foydalanadilar. Muammolarni birgalikda muhokama qilish va hal qilish orqali bolalar bir-birlaridan o'rganishlari, fikrlashlarini kengaytirishlari va bir vaqtning o'zida xotira, e'tibor, idrok va ijro funksiyalarini rivojlantirishlari mumkin.

Uchunchidan, bolalarning metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish orqali ularning fikrlash jarayonlaridan xabardor bo'lish imkoni yaratiladi. Metakognitiv qobiliyatni rivojlantirish – bu bolalardan o'z fikrlari, strategiyalari va muammolarni hal qilish yondashuvlari haqida fikr yuritishini so'rash orqali targ'ib qilinadi. Metakognitiv jarayonda

bolalar o'zlarining o'rganishlarini hamda bilish qobiliyatlarini chuqurroq tushunib yetadi, qiyinchiliklar va muammolarga duch kelganda o'z fikrlarini tahlil qilish va kuzatish yordamida ifodalaydilar. Boshqacha so'zlar bilan ta'riflaganda, o'rganish jarayonlariga o'zlari mas'ul bo'ladilar.

To'rtinchidan, bolalarning tafakkurini rivojlanishi yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish orqali namoyon bo'ladi. Shu bois, bolalarning tafakkuri rivojlangan sari ular nazariyalarni hamda mavhum tushunchalarni tushuna boshlaydilar. Pedagog kadrlar mashg'ulotlarga bolalarning yoshiga mos materiallar orqali vaqt, makon va raqamlar kabi oddiy mavhum tushunchalarni kiritishlari mumkin. Mashg'ulotlarda foydalanish ko'zda tutilgan ko'rgazmali qurollar, manipulyativlar va amaliy tajribalar yordamida bolalarda aniq jismlar va mavhum tushunchalar o'rtasida aloqa o'rnatish imkoni yaratiladi.

Beshinchidan, o'z ona tilisini va xorijiy tillarni bilish va nutqda so'z boyluklarini rivojlantirish fikrlarni aniq ifodalashda hamda tushunish qiyin bo'lgan mavzularda savollar so'rashda muhim rol o'ynaydi. Pedagog kadrlar bolalarga o'z fikrlarini erkin bayon etishlari, aniq javob olishlari uchun to'g'ri savollar berishlari va munozaralarda qatnashishlari uchun imkoniyat berishlari hamda so'zga boy muhitni rag'batlantirishlari kerak. Bolalar bilan bo'ladigan suhbatlarda va hikoyalarni muhokamasida tushunarli atamalar va so'z birikmalaridan foydalanish natijasida ularning so'z boyluklari hamda fikrlash qobiliyatlarini oshirish va atrofdagi dunyoni chuqurroq tushunishlarida ko'maklashish imkoni yaratiladi.

Oiladagi muhitga va tarbiyaga ko'ra bolalarning dunyo qarashlari turlicha bo'lib, har xil tezlikda rivojlanadi va ularning individual farqlari va o'rganish qobiliyatlarini hisobga olish juda muhimdir. Bolalar bilan ishlashda ularning fikrlash qobiliyatining o'sishiga yordam beradigan, kashf qilish, tajriba o'tkazish va o'z tajribalaridan ma'no yaratishga imkon beradigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi vazifa va topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bolalarning yoshlariga doir, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus ta'lim tadbirlari, o'qitish strategiyalari va o'quv rejaları bolalarning psixo-fiziologik rivojlanishlarida juda muhimdir. Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonlarida qo'llaniladigan turli xil yondashuvlar, eksperimental tajribalar yoki aniq pedagogik amaliyotlar ham bolalarning har tomonlama rivojlanishlarida ahamiyatlidir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, avvalo, 5-6 yoshli bolalarning tinglab, ko'rib yoki bajarib o'rganish yo'llarini va dunyo qarash darajalarini aniqlash zarur.

Fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik, psixologik va psixo-fiziologik xususiyatlarini aniqlashda pedagogikada turli xil yondoshuvlar aniqlangan, bolalarning darajalariga ko'ra ta'lim dasturlari, mashg'ulot va vazifalar shakllantirish shart.

Prezident Farmonida belgilanganidek, katta va maktabga tayyorlov guruhlaridagi bolalarda bilim olish, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqish hamda bolaning rivojlanish xaritasini yuritish amaliyotini joriy qilish davr talabidir.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti, ota-ona va bola hamkorligi bolalarning rivojlanishi qaysi bosqichda ekanligini aniqlashda hamda maktab ta'limida fanlarni oson o'zlashtirishida qo'l keladi.

Bularning hammasi barcha bolalarda natija bera olmasligi mumkin, lekin qat'i nazorat orqali ko'pgina bolalarning yorqin kelajagiga asos bo'la oladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PF-152-son Farmoni <https://lex.uz/docs/-7128182>
2. Xolmatova G.O. 5-6 yoshli bolalarda fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari (2023).
3. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: Norton.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Berk, L. E. (2017). *Child Development* (10th ed.). Boston, MA: Pearson.
6. Woolfolk, A. (2021). *Educational Psychology* (15th ed.). Boston, MA: Pearson.
7. Bodrova, E., & Leong, D. J. (2017). *Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.